

نقد و بررسی کتاب

فرق الشیعه

به بهانه چاپ دوم آن

○ رحیم شبانه

در بند ۱۱ نویسنده سیر پیدایش فرقه خوارج را مطرح می‌کند.^۷ کتاب، مرجئه را به بنی‌امیه و معاویه نسبت می‌دهد^۸ و تقسیمات آنها را نیز مطرح می‌کند. در حالی که درباره پیدایش مرجئه و نقش غیرعرب‌ها در بوجود آمدن آن، اشارات زیادی در منابع دیده می‌شود.^۹

در بند ۳۰ نوبختی نقل می‌کند که معتزله معتقدند اگر در یک زمان دو امام که همه شرایط را دارا هستند وجود داشته باشند، یکی قریشی و یکی نبطی (غیرقریشی)، بهتر است امام قریشی را برگزید.^{۱۰} این در حالی است که برخی از معتزله معتقد بودند، امام غیرقریشی و حتی غیرعرب بهتر است؛ زیرا اگر او امام فاسقی باشد راحت‌تر می‌توان او را برداشت. از نوشته‌های نوبختی می‌توان نتیجه گرفت که در بسیاری از امور بین معتزله و فرق شیعه اشتراک عقیده وجود دارد.^{۱۱} برخی از محققان شیعه بخصوص در دوره معاصر منکر هرگونه رابطه و اشتراکی بین شیعه و معتزله می‌باشند.^{۱۲}

نویسنده در بند ۴۸ قید می‌کند که تمام فرقه‌های اسلامی چهار دسته‌اند: شیعه، معتزله، مرجئه و خوارج که «پیوسته در پیرامون توحید و امامت و احکام شرع و فتواها و همه امور دین» بحث می‌کنند و همدیگر را کافر می‌شمارند.^{۱۳} نویسنده درباره شهادت امام حسن (ع) بدست ابدی معاویه مطلبی نمی‌گوید و شهادت ایشان را درگذشت طبیعی می‌داند.^{۱۴} چنانکه شهادت امام رضا (ع) را نیز درگذشت طبیعی می‌پندارد.

بند ۶۴ کتاب در ارتباط با عبدالله بن معاویه بن جعفر بن ابی طالب است. نوبختی می‌نویسد: «عبدالله بن معاویه خدایگان اصفهان بود و ابومسلم او را در سپاه خویش بکشت.»^{۱۵} در ارتباط با چگونگی قتل عبدالله بن معاویه روایات مختلفی نقل شده است.^{۱۶} در اینکه مرگ او به نوعی در ارتباط با دعوت عباسیان می‌باشد جای شکی نیست، دلیل آن هم روشن است چرا که عبدالله بن معاویه رقیب عباسیان و امام آنها تلقی می‌شد چرا که نسب او و شعار «الرضا من

در آغاز کتاب مترجم در مقدمه‌ای ۲۴ صفحه‌ای به زندگی‌نامه مؤلف، آثار و اهمیت کتاب او پرداخته است.

ابومحمد حسن بن موسی از ثقات علمای شیعه می‌باشد، تألیفات او را تا ۴۴ کتاب ذکر کرده‌اند. ظاهراً فقط کتاب فرق الشیعه از دستبرد روزگار مصون مانده است.^۱ دوران حیات حسن بن موسی را در حدود سال‌های ۳۰۰ هجری ذکر کرده‌اند.^۲

ترجمه متن کتاب فرق الشیعه در ۱۵۵ بند تنظیم شده است. مترجم در زیرنویس‌های کتاب توضیحات اضافی درباره رجال، حوادث و اماکن آورده است.

مؤلف قبل از شروع بند اول، تاریخ وفات پیامبر و دوران رسالت آن حضرت را ذکر می‌کند. او تاریخ رحلت پیامبر را ربیع‌الاول سال دهم ذکر می‌نماید.^۳ با وفات پیامبر سه فرقه پدید آمد، نوبختی، اصحاب سقیفه (مهاجرین) و انصار و نظرات آنها را در دو فرقه و فرقه سوم را شیعیان قرار داده است.

مؤلف با دیدی انتقادی به حوادث تاریخی نگریسته، چنانکه در موضوع قتل سعد بن عباده از مخالفان حکومت ابوبکر که شایعه کردند به‌دست جنیان کشته شده است، چنین می‌نویسد: «... در این سخن جای اندکی تأمل و نظر است، زیرا به طور متعارف و معمول، هرگز دیده نشده که جنیان آدمیزادگان را به تیر زده به هلاکت رسانند.»^۴

در بند ۸ مؤلف توضیح می‌دهد که با خلافت امام علی (ع)، گروهی مانند اسامه بن زید بن حارثه کلبی و سعد بن وقاص از امام کناره‌گیری کردند، او این دسته را «معتزله» می‌نامد و آنها را پیشروان فرقه معتزله به‌شمار می‌آورد. مترجم در زیرنویس توضیح داده که این معتزله با فرقه فلسفی مذهب معتزله که بعدها در اسلام پیدا شده و مکتبی کلامی ایجاد کردند، تفاوت دارد.^۵ این درحالی است که منابع دیگر هم این موضوع را منشأ پیدایش معتزله می‌دانند.^۶

- فرق الشیعه
- مؤلف: حسن بن موسی نوبختی
- ترجمه و تعلیقات: حمدجواد مشکور
- ناشر: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، چاپ دوم، ۱۳۸۱، ۱۳۴ ص، ۱۰۰۰۰ ریال

آل محمد» می‌توانست مردم را به او مجذوب کند. کتاب **فرق الشیعه** ضمن برشمردن انشعابات مختلف شیعه، اختلافات و نظرات آنها را نیز مطرح نموده و تا حدودی به سرنوشت اشخاص نیز توجه دارد. اما نکته جالب در این کتاب، سیر پیدایش عقاید خاص به خصوص در میان شیعیان است. چنانکه درباره پیدایش اعتقاد به «بداء» که در شیعه وجود دارد مسئله امامت اسماعیل پسر امام جعفر صادق (ع) را پیش می‌کشد و به نقل از امام صادق (ع) می‌نویسد: «... پس از من اسماعیل امام است...» اما با درگذشت اسماعیل قبل از مرگ پدر «... درباره اسماعیل بداء روی داده و خواست خدا دیگرگون شده است...»^{۱۷}

قسمت‌های زیادی از بحث امامت بر موضوع اختلافات شیعه و شعب آن در ارتباط با جانشینان امام جعفر صادق (ع) می‌باشد که منشأ پیدایش فرق زیادی در شیعه شده است. نوبختی شش فرقه را نام می‌برد که در ارتباط با جانشینی امام صادق (ع) پیدا شدند و با یکدیگر دشمنی می‌ورزیدند.^{۱۸} با شهادت امام موسی بن جعفر (ع) امام هفتم نیز اختلاف بر سر جانشینی بوجود آمد و شیعیان بنا به گفته مؤلف به پنج دسته تقسیم شدند.

این اختلاف و انشعابات بر سر جانشینی ائمه بعدی هم روی داد و باعث پیدایش گروه‌های زیادی در میان شیعیان شد. یکی از عواملی که در انشعاب و اختلاف و فاصله عقیدتی بین این گروه‌ها نقش داشت، رواج اندیشه‌های غیراسلامی از طریق نو مسلمانان بویژه موالی در میان آنها بود. شاید به همین دلیل، مورخان اسلامی همه بدعت‌ها را ناشی از موالی می‌دانند.^{۱۹} نوبختی از فرقه‌ای به نام بشیریه نام می‌برد که پیروان محمد بن بشیر کوفی از موالی بنی اسد بودند. آنها معتقد بودند امام موسی بن جعفر (ع) نمرده و هرگز به زندان نرفته و مهدی قائم است.^{۲۰}

کتاب **فرق الشیعه** انشعابات مختلف شیعه را بعد از هر امام مطرح نموده و اصول عقاید و اختلافات آنها را گوشزد می‌کند. به نقل از این کتاب بعد از امام حسن عسکری (ع) پیروان او به ۱۴ دسته تقسیم شدند.^{۲۱}

کتاب درواقع یک سیر تاریخی را از پیدایش فرقه‌های دینی به خصوص در میان عقاید شیعه نشان می‌دهد، منتهی به جای توجه به دیدگاه‌های سیاسی محض، از حوادث سیاسی خاص که منجر به پیدایش فرق مذهبی شده بحث می‌کند البته محور تاکید بر تشیع می‌باشد.

کتاب نشان می‌دهد که اختلافات سیاسی بعد از رحلت پیامبر (ص)، به خصوص بر سر تعیین جانشین آن حضرت، منجر به پیدایش فرقه‌های مختلف مذهبی شده و با گذشته زمان آراء و اندیشه‌های مسلمانان از هم فاصله بیشتری گرفت و شاخ و برگ‌های بسیار پیدا کرد. از آن پس بحث‌های ساده سیاسی به مرور به مجادلات پیچیده کلامی و فلسفی تبدیل شد. با وجود اینکه عنوان کتاب **فرق الشیعه** است، اما برای شناخت فرقه‌های دیگر از جمله خوارج و عقاید و انشعابات درون آنها نیز مناسب می‌باشد و اطلاعات مفیدی بدست می‌دهد.

سیر بررسی حوادث و ایجاد انشعابات مختلف براساس زمان هر یک از ائمه (ع) بررسی شده است. کتاب در مقایسه

با کتاب‌هایی چون **الملل و النحل** شهرستانی و **الفرق بین الفرق** بغدادی با زبان بسیار ساده‌ای به موضوع پیدایش فرقه‌های مذهبی در اسلام به خصوص تشیع پرداخته و آن پیچیدگی که مخصوص کتب ملل والنحل می‌باشد، در این کتاب به چشم نمی‌خورد. حجم کتاب نیز کم بوده و توضیحات مترجم محترم مرحوم دکتر مشکور در بهتر فهمیدن مطالب آن بسیار کمک کرده است. مؤلف بدون هتاک به فرق مختلف پرداخته و اختلافات آنها را بررسی نموده است. روی هم رفته جهت شناخت سیر پیدایش فرقه‌های مذهبی به خصوص در مورد شیعه بسیار مناسب است. لازم به یادآوری است که مترجم کتاب مرحوم مشکور دارای تألیفات بسیار در فرق مذهبی می‌باشد.

در پایان کتاب انواع فهرست‌ها آمده، از جمله فهرست آیات، احادیث، فرق و طوایف، اشعار، کتب و فهرست اعلام، امکنه و اصطلاحات. با توجه به حجم کم کتاب، حجم فهرست‌ها خیلی زیاد بوده و ۳۵ صفحه آخر کتاب به فهرست‌ها اختصاص داده شده است.

پی نوشت‌ها:

- ۱ - نوبختی، حسن بن موسی: **فرق الشیعه**. ترجمه و تعلیقات محمدجواد مشکور، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ دوم، ۱۳۸۱، ص ۸.
- ۲ - پیشین، ص ۵.
- ۳ - پیشین، ص ۱.
- ۴ - پیشین، ص ۵.
- ۵ - پیشین، ص ۶ و ۷.
- ۶ - زرگری‌نژاد، غلامحسین، «مروری بر نظرات و عقاید سیاسی معتزله» مطالعات تاریخی، شماره مسلسل ۲، ص ۲۱۹.
- ۷ - نوبختی، **فرق الشیعه**، ص ۸.
- ۸ - پیشین، ص ۹.
- ۹ - بغدادی، ابومنصور عبدالقاهر: **الفرق بین الفرق** در تاریخ مذاهب اسلام. به خامه و اهتمام محمدجواد مشکور. تهران، امیرکبیر، چاپ دوم، ۱۳۴۴، ص ۱۰-۹ و ابن ندیم، محمد بن اسحاق الندیم: **کتاب الفهرست**. ترجمه و تحقیق محمدرضا تجدد به کوشش مهین جهان‌بگلو (تجدد)، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۶، ص ۲۹۰. و الکلبینی رازی، ابن جعفر محمد بن یعقوب بن السحق: **اصول کافی**. جلد اول، ترجمه و شرح حاج سیدجواد مصطفوی، تهران، انتشارات علمیه اسلامی، بی تا، ص ۲۱۶.
- ۱۰ - نوبختی، **فرق الشیعه**، ص ۱۴.
- ۱۱ - پیشین، ص ۱۷.
- ۱۲ - جعفری لنگرودی، محمدجواد: **تاریخ معتزله**، تهران، کتابخانه گنج دانش، چاپ اول، ۱۳۶۸، ص ۹۰.
- ۱۳ - نوبختی، **فرق الشیعه**، ص ۲۰.
- ۱۴ - پیشین، ص ۲۷.
- ۱۵ - پیشین، ص ۳۴.
- ۱۶ - اصفهانی، ابوالفرج: **مقاتل الطالبین**، ترجمه سیدهاشم محلاتی، تهران، نشر صدوق، چاپ دوم، بی تا، ص ۱۶۹.
- ۱۷ - نوبختی، **فرق الشیعه**، ص ۵۹.
- ۱۸ - پیشین، ص ۶۰ تا ۷۰.
- ۱۹ - بغدادی، **الفرق بین الفرق**، ص ۷۸.
- ۲۰ - نوبختی، **فرق الشیعه**، ص ۷۴.
- ۲۱ - پیشین، ص ۸۴.

از جمله ویژگی‌های اساسی کتاب «فرق الشیعه» دید انتقادی مؤلف نسبت به حوادث تاریخی است

از نوشته‌های نوبختی می‌توان نتیجه گرفت که در بسیاری از امور بین معتزله و فرق شیعه اشتراک عقیده وجود دارد

کتاب **فرق الشیعه** ضمن برشمردن انشعابات مختلف شیعه، اختلافات و نظرات آنها را نیز مطرح نموده و تا حدودی به سرنوشت اشخاص نیز توجه دارد